

Salamon Konrád

(1941, Pécs)

történész, az MTA doktora,
Budapesten él

Salamon Konrád

Illyés Gyula az ellenforradalomról

Illyés Gyula: *Beatrice apródjai* című könyve a magyarság 1919 augusztusától 1921 júniusáig tartó történetét tárgyalja, azaz a fehérterrorral megalapozott ellenforradalom kezdetét. Ez az eseménysor a tanácsköztársasággal kezdődő, véres fordulatokkal teli történelmünk egyik letragikusabb része. Az ellenforradalom győzelmének következtében ugyanis a magyarság ismét utat tévesztett. Tekintsük át a legfontosabb események vázlatát!

1918. október 31. az őszirózsás forradalom győzelme. A parlamentáris demokrácia megteremtésével és a köztársaság kikiáltásával (november 16.) a magyarság rátalált a háború utáni válságból kivezető útra.

1919. március 21. a kommunista államcsíny, a demokrácia felszámolása és a vörös terror – az első zsákutca.

1919. augusztus 1. a kommunista diktatúra bukása, a szakszervezeti kormány megalakulása, a demokráciához és a köztársasághoz való visszatérés rövid lehetősége.

1919. augusztus 7. az első ellenforradalmi kormány megalakulása, a fehérterror, a restaurációs konszolidáció kezdete – a második, immár 1945-ig tartó zsákutca.

Illyés Gyula az 1941-ben megjelent *Kora tavasz* című könyvében az őszirózsás forradalom és a köztársaság, valamint a tanácsköztársaság történetét tekintette át. E könyv elején írói programot is adott: „Felfedezést várok az irodalomtól. [...] A valóság fölfedezését [...] minél egyenesebb úton.”¹ Illyés ugyanis tudta, hogy

az egészséges nemzettudat megteremtése létkérdés, ami mindenekelőtt közelmúltunk történelmének hiteles megismerésén alapulhat. S azzal is tisztában volt, hogy a nemzettudat formálódásában az irodalomé a meghatározó szerep, ami nagy felelősséget ró az írókra. Az ellenforradalom kezdeti két évét kutatva többek között arra kereste a választ, hogy miért bukott el oly gyorsan az 1918–19-es forradalom, s hogyan válhatott „Magyarország egyik napról a másikra végzetesen” ellenforradalmivá.²

Illyés a *Beatrice apródjai* folytatásának szánt *A Szentlélek karavánja* című befejezetlen könyvében választ ad az egyoldalú vélemények kialakulásának és Magyarország gyors ellenforradalmivá válkozásának fő okára is: „Az 1918–19-es magyar forradalmi korszak legyalázásában a jobboldali ellenforradalomnak kiváltságosan kedvező helyzete volt. Még a jóhiszeműek szemében is. A tömegek csak az ő »bírálatát« hallhatták”. S a „tárgyilagos bírálat elmaradása idők teltevel minden baloldali »beállítottság« hitelét aláásta.” Ráadásul a magyar szellemi élet egy tárgyilagos fórumot „mindmáig nem tudott fölállítani. Csak a vádakat ismételte, forgatta körbe unalomig.”³ Ez sajnos napjainkban is igaz.

A tárgyalt időszak ismertetéséhez fogva néhány fogalmat is egyértelművé kell tenni, mindenekelőtt azt, hogy a politikai bal-, valamint a szélsőbaloldal között jelentős különbség van.

1 Illyés Gyula: *Kora tavasz*. Szépirodalmi, Bp. 1972. 11.

2 Illyés Gyula: *A Szentlélek karavánja*. Szépirodalmi, Bp. 1987. 11.

3 Uo. 234–235.

A baloldali egyik legfontosabb alapértéke ugyanis a demokrácia megteremtése, a szabadságjogok biztosítása. A szélsőbal célja viszont a demokrácia felszámolása és a proletárdiktatúra megteremtése. A két irányzatot tehát a közöttük lévő nagy különbség miatt nem lehet összemozni. Ebből következik, hogy 1918–19 kapcsán helytelen a két forradalom kifejezés használata is. A parlamentáris demokráciát megteremtő őszi forradalom után ugyanis a proletárdiktatúrát létrehozó kommunista államcsíny következett, és nem egy második forradalom.

A baloldaliság kérdése kapcsán azt is látnunk kell, hogy a népi írók a jobb-, illetve baloldali értékek szintetizálásával haladták meg ezt a politikai megosztottságot. Azaz a nemzeti hagyományok tiszteletére figyelmeztetve követelték a szabadságjogok kiterjesztését és a szociális igazságosság megvalósítását. Mert – s erre Illyés hívta fel az elsők között a figyelmet – a nép sanyarú helyzete a nemzet egészséges fejlődését veszélyezteti. A népi gondolat vagy nép-nemzeti felfogás tehát a nemzeti gondolat, a demokratikus eszmények és a szociális igazságosság hármásának alapelveire épült. S ezzel ismeretlenül is követte a Károlyi Mihály által hirdetett programot, aki 1918. november 16-án, a köztársaság kikiáltásakor így fogalmazott: Az „ifjú magyar köztársaság” programja „egyben nemzeti, egyben demokratikus és szociális tartalmú.”⁴

Illyés Gyula feladatának tekintette az őszi forradalom utáni évek történetének pontos bemutatását, mindenekelőtt annak a máig rögzült hazugságnak a megcáfolását, miszerint Károlyi Mihály „átadta a hatalmat a kommunistáknak”. Ezért már 1969 augusztusában felvetette az 1919. március 21-ei hatalomváltásnak, Károlyi félreállításának a kérdését, s bizonyította, hogy Károlyi úgynevezett hata-

lomátadása nem történt meg. A cikkhez több történész is hozzászólt, s az 1919. márciusi események rekonstruálásával egyértelművé tette, hogy Károlyinak esze ágában sem volt lemondani.⁵ A március 20-ai Vix-jegyzék, amely követelte, hogy a magyar haderőt vonják vissza a Debrecentől és Szegedtől nyugatra meghúzott vonal mögé – elmélyítette a kormányválságot. Ezért úgy döntöttek, hogy a Berinkey Dénes vezette koalíciós kormány lemond, és Károlyi köztársasági elnök egy szociáldemokrata kormányt nevez ki, amely a Vix-jegyzék visszautasítása után várható külföldi nyomásnak megpróbál ellenállni. Ugyanakkor Károlyi arra is gondolt, hogy ha a szociáldemokraták nem tudnak kormányt alakítani: a nemzeti ellenzéknek kell arra felkérni. Ezért üzent Bethlen Istvánnak, aki nem zárkózott el az esetleges kormányalakítás elöl, így ők Zichy Aladár lakásán gyülekeztek, és várták a fejleményeket. Károlyi tehát eleve nem gondolt arra, hogy kommunistáknak adjon kormányzati megbízatást.

A kormányalakítást vállaló szociáldemokrata vezetők azonban – Garami Ernő, Peidl Gyula és néhány társuk kivételével – Károlyi és a polgári miniszterek háta mögött kiegyeztek a börtönben ülő kommunistákkal. Március 21-én délután 4 órakor Károlyi elnökletével tartotta utolsó ülését a Berinkey-kormány, amelyen a kommunistákkal megállapodó két szociáldemokrata miniszter, Böhm Vilmos és a Károlyi által miniszterelnöknek jelölt Kunfi Zsigmond elhallgatták a kommunistákkal való közös kormányzásról kötött megállapodásukat, s az új kormány kinevezésének időpontjáról érdeklődő Károlyival közölték, hogy az új kormány névsorát a Munkástanács esti ülésén állítják össze, s azt követően Kunfi jelentkezni fog nála. Mivel a Munkástanács már januárban kizárta soraiból a kommunistákat, Károlyi ebben sem láthatott semmi gyanúsát. Úgy tűnt tehát, hogy

4 Károlyi Mihály: *Az új Magyarországért*. Magvető, Bp. 1968. 257.

5 Az említett írásokat lásd: Illyés Gyula: *Hajszálgyökök*. Szépirodalmi, Bp. 1971. 371–373., 582–597.

a szociáldemokraták kormányalakítása sikerül, ezért üzent a Zichy Aladár lakásán várakozó Bethlen-csoportnak, hogy a velük tervezett tanácskozás tárgytalanná vált. Ugyanakkor Károlyi még a kormányülésen azt is közölte a szociáldemokrata miniszterekkel, hogy másnap találkozni akar a polgári és nemzeti ellenzék vezetőivel, amit ők szó nélkül tudomásul vettek.

A történetek után a köztársasági elnök Kunfi jelentkezését várta, de vacsora közben megjelent egyik titkára, s a később ismertté vált lemondó nyilatkozat aláírására kérte, Károlyi azonban ezt megtagadta. Kis idő múltán telefonon értesítették, hogy a Munkástanács jóváhagyta a szociáldemokrata és a kommunista párt egyesülését, és kikiáltotta a proletárdiktatúrát. Majd arról is értesült, hogy a tudta és beleegyezése nélkül nyilvánosságra hozták az általa alá nem írt „hatalomátadó” nyilatkozatot, amelyet a szocialisták és kommunisták egyesült pártjának vezetőségi ülése nagy lelkesedéssel fogadott. Károlyi az esetleges vérontás elkerülése érdekében a történeteket tudomásul vette, és félreállt; az államcsíny sikerült.

A történetek felidézése nemcsak a múltunk lényeges kérdéseit tisztázó Illyés Gyula iránti tisztelet miatt fontos, hanem azért is, mert még napjainkban, a történetek tisztázása után 50 évvel is vannak, akik ragaszkodnak a Károlyit besározó hatalomátadás legendájának ébrentartásához.

Illyés említett esszéregényeiben 1918–19-ről szólva – a jobb- és baloldalon máig élő szóhasználatl – a két forradalom kifejezést használja. Ugyanakkor írásait olvasva egyértelmű, hogy a nemzeti, demokratikus és szociális igazságosságra törekvő politikával rokonszenvez, s elutasítja mind a vörös-, mind a fehérterror, s az ezekkel megalapozott diktatúrákat. Ugyanakkor mint író és „történész” nem a terroristákat leleplező minősítő jelzők keresésére fordította figyelmét, hanem a gyilkos cselekedeteket előidéző indítóokok feltárására. S ami elkeserítő és elgondolkodtató, hogy ezek az in-

dítóokok mindkét oldalon nemes eredetűek. Az egyik az emberi jogok és a társadalmi igazságosság kiterjesztéséért, a nyomorúságos körülmények közt élők sorsának javításáért küzdött, a másik viszont a feldarabolásra ítélt magyar nemzetet akarta megmenteni. Sajnos, mint már annyiszor, „haza és haladás” ügye most sem tudott összekapcsolódni.

Azt sem feledhetjük azonban, hogy az írónak az 1970-es években a megjelenhetőség kérdésére is gondolnia kellett. Ezért néha annyira bonyolultan és körmönfontan kellett fogalmaznia, hogy az adott részlet – a szerző nyilatkozata szerint is – már-már nehezen volt érthető. Továbbá néhány szélsőbaloldali érték és törekvés megértő bemutatása előfeltétele volt annak, hogy a kommunista korszakban először jelenhessen meg egy olyan könyv, amely részletesen tárgyalta a trianoni békediktátum igazságtalanságait, s mindenekelőtt a szomszéd országokba kényszerített magyarsággal szembeni embertelen bánásmódot, amely az első pillanattól kezdve folyamatosan tart. Az új határok megvonása a magyarság egyharmadát szakította el szülőföldjétől, s hatszázezer magyart tett földönfutóvá „Európa közepén, Harlem feketéinél megszégyenítőbb kivetettségben. [...] A Duna-völgyi földönfutóknak saját honukban sem akadt sok szemrevételezőjük akkortájt.”⁶

Illyés, a fiatal forradalmár részt vett a parlamentáris demokrácia visszaállítását megakadályozó ellenforradalom elleni tevékenységben. Ő találta ki, hogy a kiplakátolt Vörösmartyidézettel: a „Hazádnak rendületlenül”-t az á betű u betűvel való átragasztásával „Hazudnak rendületlenül”-re változtassák. Ez egyáltalán nem volt veszélytelen csínytevés.

Ezzel együtt közreműködött a letartóztatottak családtagjainak segítésében. Így ismerte meg az egyik letartóztatott kishúgát, egy „Botticelli módra angyalian szép, nyílt tekintetű és

6 Illyés Gyula: *Beatrice apródjai*. Szépirodalmi, Bp. 1979. 256.

ugyanakkor a vonásaiban az ártatlanság érintetlenségébe zárt süldő lánykát.”⁷ Őt nevezte Beatricének, akinek delejes sugárzása olyan hatással volt rá, mint az igazinak hajdan Dantéra. A *Beatrice apródjai* cím kettős értelmű: jelenti az eszményi szerelemért rajongókat, akik egyben politikai eszményeikért is küzdöttek.

A visszaemlékező Illyés nem felejtette el, hogy egykori 17 éves, a szexualitással épp megismerkedő önmagát ez a kérdéskör akkor erőteljesen foglalkoztatta, s ennek megfelelően e művében is részletesen írt róla. A Beatrice-élményét Dantéhez hasonlította abban is, hogy a költőfejedelem feltehetően igen szabadon élt, „akit valami úton mégis Beatrice vezetett, leghívebben épp a szakadékok fölött, a szentképek palló fölött lebegő angyalaként.”⁸

Visszatérve a proletárdiktatúra bukása után történetekre, Budapest román megszállását, a főváros „végleges elestét” Illyés a magyar demokrácia történetében Buda 1541-es elvesztéséhez hasonlítja. Ugyanis a kommunistákkal mindig határozottan szemben álló Peidl Gyula vezette szakszervezeti kormány 1919. augusztus 2-án hozzálátott a március 21-én megdöntött köztársaság, azaz a magyar demokrácia helyreállításához, és a kormánynak a kiszagdákkal és a keresztényszocialistákkal való kibővítéséhez, ami egy nemzeti-demokrata kormányzatot eredményezett volna. De a fővárosba augusztus 4-én bevonuló románok támogató jelenlétével egy maroknyi ellenforradalmi csoportnak augusztus 6-án sikerült ezt a kormányt eltávolítani, s másnap a Friedrich István vezette első ellenforradalmi kormányt megalakítani.

Illyés jó szemmel vette észre – amit sok történész is figyelmen kívül hagyott –, hogy 1919. augusztus első napjaiban utoljára csillant fel a parlamentáris demokrácia megmentésének, helyreállításának lehetősége, tehát az 1918.

október 31-én kezdődött forradalmi folyamatnak a szélsőbaloldali kilengést követő konszolidáló befejezése. Sőt, miután a magyar munkásság kiábrándult a proletárdiktatúrából: lehetővé vált, hogy – Ady szavaival – a „szűz proletár-seregek” „Csaba új népeként” a magyar nemzet szerves részévé váljanak. Ez azonban sajnos – a győzedelmeskedő ellenforradalom, majd az 1945 utáni szovjet uralom mindent eltorzító hatása miatt – csak az 1956-os forradalomban valósulhatott meg.

Itt meg kell jegyezni, hogy Ady volt az első költő, aki észrevette, hogy a gyors ütemben növekvő munkásság a magyar nemzet egyik legfontosabb alkotóeleme lesz. Köszöntő verseit azonban nem marxista szövegekkel írta, hanem a magyar múlt és mitológia, valamint a *Biblia* szóhasználatával. Hasonlóképpen gondolta Illyés is, aki szerint a Tanácsköztársaság felvidéki hadjáratával a „proletár-osztályharc [...] nemzeti-emberi szabadságharc lett.”⁹ S ezért ítélte el az 1920-as években történeteket, miszerint „Pesten egy igazoló bizottság előtt egy ide menekült tantestület ellen terhelő bizonyítékként fogadtatott el egy fénykép, melyen e tantestület tagjai kalaplengetve, nevetve éljenzik” a bevonuló vörös csapatokat mint magyar felszabadítókat.¹⁰

Olvassuk tovább Illyés fontos megállapításait: „A magyar haladás szellemi életében [...] az augusztusi bukás után vált ketté végzetesen [...] az, aminek pedig szorosán együtt kellett volna maradnia. Vagy most kellett volna megkísérelni az összeforradást, ha eddig csak fogyatékosan volt meg.” Azaz „haza és haladás” együttes képviselőjét. S a végzetes kettéválás oka, „hogy a magyar progresszió jó része vak kényszerből vagy hiszékeny számításból oly fokon hallgatott a magyar néptömegek nemzeti jogainak sérelméről”, hogy a „nemzet ügyének látványos védelmét a reakció szinte kizárólagos

7 Uo. 18.

8 Uo. 21.

9 Uo. 269.

10 Uo. 254.

birtokául engedte.”¹¹ Ennek következtében az értelmiségi ifjúság jelentős része is az ellenforradalmi eszmék támogatója lett. Illyés felidézi Ady temetését, majd beszámol a temetése utáni első évfordulón, 1920. január 29-én rendezett megemlékezésről, amelyen részint az ő feladata volt, hogy a költő emlékét felidéző Tóth Árpád testi épségét biztosítsa. A zsúfolásig megtelt Vigadóban az előadó megjelenését hatalmas fütty fogadta, az előadás után pedig óriási botrány kerekedett. Egyesek Adyt gyalázták, mások a forradalmat éltették. A kardlaponzó rendőrség csak nehezen tudta helyreállítani a rendet.

„Haza és haladás” egységének kérdése *A Szentlélek karavánja* című könyvében is foglalkoztatta. Eszerint a jobb- és baloldal vádaskodásában közös, hogy mindketten a „hazafiság dolgában marasztalták el” ellenfelület. A jobboldal szerint ugyanis az „ország kereteinek recsegő összeomlása közepette a szocialisták fő gondja nem a nemzetnek, hanem a saját erejüknek a biztosítása volt.” A baloldal szerint hasonlóan: a volt uralkodó osztályok „osztályérdekeiket fölébe helyezték a nemzet érdekeinek.” Ebből következően a baloldal minden „hatékonyra válható nemzeti erőt eleve pusztítóan ellenforradalminak” észlelt, a jobboldal pedig „minden hatékonynak mutatkozó szocialista erőt eleve pusztítóan forradalminak.”¹²

Illyés hiába reménykedett abban, hogy a Siófokon gyülekező veszély „távol tartására csak lesz összeszövetkezés? Elég fegyelem mindazok közt, akiket egyaránt fenyeget a veszély. Hogy Magyarország azzá változzék vissza, aminek már Adyék hadat üzentek! Petőfiék! Batsányiék!”¹³

A hatalomra jutott ellenforradalom ugyanis nemcsak a proletárdiktatúrát, de az azt megelőző köztársaságot is elítélte. Véget vetett tehát a köztársaság visszaállítására indított kísér-

letnek, s a fehérterror közepette hozzálátott a restaurációs ellenforradalmi rendszer kiépítéséhez, amely így eleve képtelen volt reformkonzervatív válni. Magyarország ismét tévútra került, mert az ellenforradalmi rendszer – akár fehér, mint Horthyé, akár vörös, mint Kádáré – érdemi reformok megvalósítására képtelen, ebből következően a társadalmat válságba sodorja. Pedig már a reformáció idején egyértelműen megfogalmazták, hogy az egyházat állandóan reformálni kell. S mindez még inkább így van a sokkal változékonyabb világi, politikai berendezkedések esetében. Sajnos erről a korszak meghatározó politikusai: előbb Tisza, majd Horthy és Bethlen megfeledkeztek, akiknek mint reformátusoknak ezt is tudniuk kellett volna.

Az, hogy a vörös terrort alkalmazó proletárdiktatúrát nem a köztársaság, hanem a fehérterror váltotta fel, a tanácsköztársaság híveinek utólag azt sugallta: még keményebbnek kellett volna lenni. A fehérterror tehát sokak szemében akaratlanul is a vörös terrort látszott igazolni. (Szélsőség szélsőséget szül.) Ezek a szélsőségesek a törvényességre törekvő szociáldemokratákat hibáztatták a vereségért, akik szerintük csak a parlamentbe kerülésre, illetve miniszteri, államtitkári, majd népbiztosi tisztségekre törekedve elmulasztották a tömegek forradalmasítását.

Illyés a Kádár-féle vörös ellenforradalmi korszakban a Horthy-féle fehér ellenforradalomról írva többször is egyértelművé teszi: a véres diktatúrát eleve elfogadhatatlannak tartja, legyen az akár vörös, akár fehér.

Külön is foglalkozik a forradalmi időszak túlfűtött, cselekvő fiataljainak tetteivel, megértve indítékaikat, de bírálva módszereiket: „Az ifjúság szeme mindig a távoli jövőn csüng, nincs tekintete az átlépendő tócsára, még ha az véres is, és nem is tócsa, hanem folyam.” Mert az ifjúság az ember megválthatóságának ígézetében

11 Uo. 269–271.

12 *A Szentlélek karavánja*. 233–234.

13 *Beatrice apródjai*. 88.

„összetéveszti a kegyetlenséget a bátorsággal”.¹⁴ Bírálóan idézi az Ifjú Proletár című lap 1919. áprilisi számában megjelent, többszörösen önellentmondó és messianisztikus írást, miszerint: „csak akkor van értelme az osztálykülönbségek gyökeres kiirtásának, ha vele kivész az emberek egymás közti életéből, ami őket egymástól elválasztja: minden harag és minden gyűlölet, minden irigység és minden gőg [...] ez teszi a proletariátust az emberiség szociális megváltoztatásának hordozójává, teszi a világtörténelem messiánikus (sic) osztályává”.¹⁵ E sorokat olvasva nehéz elképzelni, hogy az idézett szép vágyakat, a messianisztikus célt, a harag és a gyűlölet megszüntetését hogyan lehet proletárdiktatúrával és vörös terrorral megvalósítani.

Azt se feledjük azonban: az ifjúság tévedése attól is függ, hogy szerencsés vagy szerencsétlen történelmi helyzetben cselekszik-e? 1848, 1956 és 1989 ifjúsága szerencsés helyzetben volt, mert mindenki a jogok kiterjesztését akarta. Ez esetekben tehát nem lehetett tévedni. Az első és a második világháború utáni helyzet viszont súlyos buktatókat tartalmazott. A jogegyenlőség mellett megjelent a „vagyonni egyenlőség” követelése is, s a kommunista cél sokakat tévútra vezetett.

Könyvében Illyés többször is foglalkozik Trianon kérdésével, s rámutat, hogy milyen sokat ártottak Magyarországnak a 20. század elején róla kialakult elmarasztaló vélemények. Ezekkel szemben emlékeztet arra, hogy a magyar nemzeti gondolat kialakulásától kezdve megértő volt, s a magyar szellem legjobbjai a nemzetiségi kérdés kapcsán is a megértést, a szótértésre való törekvést hirdették. A magyarság „nagy nyugati utazóiban” – Batsányi, Kazinczy, Széchenyi, Wesselényi, Eötvös, Szalay – „nyoma sincs nemzeti türelmetlenség-

nek”. Az ő útjukat folytatja Kemény, Mocsáry, s az ő méltó örökösük Jászi Oszkár, akinek aradi kudarca egy nemzedék tudatát rázkódtatta meg. Majd röviden ismerteti a második világháború utáni párizsi találkozásukat. Az idős Jászi azért akart Illyéssel megismerkedni, mert a népi írókat tekintette az ő egykori mozgalma folytatóinak, Illyés pedig a „Keleti Svájc” gondolatát tartotta követendő „növendékeszmenek”.

A fehérterror üldözöttjei közt voltak Illyés egykori tanárai is, így Lengyel Gyula népbiztos. Bár róluk rossz véleménnyel volt, de mint üldözötteken – Hébelt Ede ügyvédi irodájának a szervezésében – igyekezett segíteni. Ugyanakkor azt sem felejtí el láttatni, hogy a puszták népe teljesen védtelen volt. A Szegedről rajokban indult tisztí különítményesek útközben kastélyokban szállásolták el magukat, ráadásul a pusztákon hosszabban és buzgóbban tevékenykedtek, mint a községekben. Pedig a „pusztákon nem volt megtorlandó kommunista cselekmény. Senki magántulajdonhoz ott nem nyúlt, nem is fenyegették. [...] A földbirtokosok és a bérlők, s ezeknek [...] a gazdatisztjei és ispánjai a különítményesek bosszúját azokra a béresekre és cselédekre eresztették rá, akik nekik a diktatúra alatt, mint termelő-biztosoknak és gazdasági szakértőknek szájtaltak vissza; hisz ők is mindnyájan a diktatúra alkalmazottjai voltak. A környékünkig elhírelt dunapataji, kalocsai, tamási parasztzavargásokban egy pusztai cseléd sem volt. A sorok írója messze elválasztja magát azoknak az elveitől, akik ezeket a nagyrészt középparaszti mozgódásokat úgy fojtották vérbe, hogy a forradalmat vélték szolgálni.”¹⁶ Sőt, a proletárdiktatúrával szembe forduló parasztlak igazát elismerve megemlíti, hogy a Duna-melléki népfelkelések oka a gabona-fejadag 72 kilóban való megállapítása, ami a háború alatt csak egyharmada

14 Uo. 150–151.

15 Uo. 196–197.

16 Uo. 106–107.

volt, ráadásul a falusi fiatalokat aratás idején sorozták be a vörös hadseregbe.

A cselédekkel szembeni megtorlásra két példát említett: Égetthalmon a kastélykertészt akasztották fel a fiával, Birkamajorban pedig a bognárt, mert mint a direktórium elnöke május 1-jén vörös zászlót tüzetett a kastély azon ablakára, ahol a direktórium helyisége volt.

A cseléd-kérdés kapcsán tekintsünk ki Illyés könyvéből. Íme egy jellegzetes adalék: Tormay Cécile-t Kispál János direktóriumi tag – egyben annak a kastélynak a kertésze, ahol Tormay bujdosott – kísérte el Szügyről Balassagyarmatra, hogy bántódása ne essék, s direktóriumi tagságára hivatkozva meg is védte a vörös fegyveresek okvetetlenkedésétől. Ezután a vörös uralom e helyi vezetője a következő módon és kérdéssel fordult a bujdosó írónőhöz: „Megtisztelem alássan, mit tetszik gondolni, nekem ugye nem lesz belőle bajom, ha megfordul?”¹⁷ Az írónő nem válaszolt a kérdésre, pedig jó lenne tudni, mi lett Kispál János sorsa.

Mivel az ellenforradalom kereszténynek és nemzetinek tekintette magát, vessünk egy pillantást a Magyar Katolikus Püspöki Kar 1919. aug. 22-ei pásztorlevelére, amely a következőket tartalmazza a magyar társadalom legfontosabb kérdéseiről: „vezessük be a gyakorlati kereszténységet, mint a megértést s jogtiszteletet, mint jó viszonyt s összetartást a nemzet összes társadalmi osztályaiba s tiszteljük meg egymást a felebaráti érzések s az emberi jogok, a társulás és szervezkedés szabadságának elismerésével. Álljon tőlünk távol minden bosszúvágy, megtorlás, – álljon ez távol egyesektől s osztályoktól. Itt nem győzött le, nem tepert le osztály osztályt, nem győzte le senki a munkásosztályt, hanem a gazdasági és társadalmi rend gonosztevőit törték le. Nem lehet tehát köztünk arról sem szó, hogy a középosztály most már megint

uralkodhat a munkásosztály fölött; nem lehet szó reakcióról, sem elnyomásról. Senkiét el nem venni, mindenkinek a magáét megadni – ez a jövő Magyarország boldogulásának föltétele. Reakcióról tehát, mely elnyomást, véres viszonzást s üldözést jelent, – mely kínzó kamarákért kínzó kamarákkal, vörös terror helyett fehérterrorral fenyeget, köztünk még szó se essék. A proletárdiktatúra emberségből kivetkőzött gonosztevőinek dicsőségére köztünk senki sem áhítozhat!”¹⁸

A Katolikus Püspöki Kar pásztorlevelét azonban a magát kereszténynek és nemzetinek nevező politika figyelmen kívül hagyta, s nem gátolta meg a fehérterror kibontakozását. Sőt, a fehér ellenforradalom – Illyést idézve – nem csak „Károlyit lökte holmi gyehennába. Elátkozta Ady szellemét, el az élő Babitsot, Móriczot, Bartókot, Kodályt, Csókot, Ferenczyt; alig volt érték – hogy most csak a művészeteket nézzük –, akin nem látott pokolkormot.” Ugyanakkor „Magára adó szellemi ember (s főleg fiatalember) csak azokhoz az útmutató táblákhoz igazodhatott, amelyek első sorában a fenti nevek álltak.”¹⁹

Azt se feledjük, hogy a Horthy-féle ellenforradalom keményebb volt az 1849-es Habsburg ellenforradalomnál. Az utóbbi ugyanis nem semmisítette meg az 1848-as törvényeket, de megnyirbálta azokat. A Horthy-féle ellenforradalom viszont nemcsak a kömmün intézkedéseit semmisítette meg, de a köztársaság minden törvényét és rendelkezését is. E szűklátókörű bosszúállás miatt nemcsak a kommunisták, de a demokratikus irányzatok vezetői is emigrációba kényszerültek. El kell gondolkodnunk: miért üldözték el az országból azokat is, akik parlamentáris demokráciát teremtettek? A válasz az ellenforradalmi rendszer nagyon is

17 Tormay Cécile: *Bujdosó könyv*. Gede Testvérek, Bp. 2003. 395.

18 Prohászka Ottokár: *Naplójegyzetek* 3. Székesfehérvár, 1997. 348.

19 *Beatrice apródjai*. 147–148.

korszerűtlen eszmeiségében keresendő. Az így kialakult helyzet rendkívül megnehezítette a demokratikus emigráció tevékenységét. Úgy kellett ugyanis az ellenforradalmi rendszer ellen fellépnie, hogy az Magyarország érdekeit ne sértse. 1926-ban a „frankpör idején a világ minden rotációs gépe megannyi ágyúként állt az emigráció rendelkezésére. Ki óvhatta még ilyenkor a szülőhelyét? Károlyi mindig úgy célzott – ezt közelről láthattam –, hogy pontosan csak a nemzet ellenségeit találja és soha a nemzetet.”²⁰

Bár az ellenforradalomnak növekedett a támogatottsága, Illyés azonban a fenti névsort tartotta mérvadónak annak ellenére, hogy akadt kérdés, amelyben egyikükkel-másikkal nem volt egy véleményen. Külön is megemlítette, hogy „korának legműveltebb költőjével”, Babits Mihállyal „képtelen voltam zöld ágra vergődni abban a kérdésben, hogy vannak társadalmi osztályok [...] az emberiség kezdettől fogva tűz és víz, tehát vagy-vagy, mert a két tábor közt egyre mélyül a szakadék, s folyvást magasul a barikád.”²¹ Más szóval egy társadalmon belül sokféle érdek ütközik egymással. Ugyanakkor Illyésnek ez a sokoldalú, sokszempontú vizsgálódása arra irányul, hogy az adott időszak minél több értékét, értéket hordozó törekvését mutassa fel. Művészeti kérdésekről szólva a legnagyobb tisztelettel ír Kassák Lajosról, bár nem minden elképzelésével ért egyet: „remek szeizmográf-idegzetének sugallatára már kalapálgatta-kerekítgette a korszak szép faanyagából a maga vaskarikáját, a kollektív individuumot.”²²

Illyés szellemisége tehát távol áll a ma divatos felfogástól, amely a neki nem tetsző politikai irányzatokat eleve gyalázatosnak és árulónak tekinti. Jászi Oszkár és Károlyi Mihály

elismerő értékeléseivel a nemzeti elkötelezettségű, szociálisan érzékeny, polgári demokratikus törekvéseket tekinti a korszak jövőbe mutató, példaadó irányzatainak. Azonban azt is látja, hogy azok, akikre az első világháború végén rászakadt a vezetés, megoldhatatlanul nehéz feladatok elé kerültek: „A kirívóan eltunyult magyar feudalizmusnak és éppoly kiválóan friss falánkságú kapitalizmusnak ellentáborai – a polgári és a munkás-paraszt szervezkedések – nem adtak kellő számban olyan férfiakat, akik ezeket a kérdéseket megoldhatták volna. [...] Polgári részről csak Jászi és szűk köre gondolta végig ezeket. De előre látni? A kudarc, még tüzetesebb szóval a fölsülés egyszerre volt [...] nevelés és siralmas.

Már januárban veszélyesen eltávolodott, aminek történelmileg ikerszövetségbe kellett volna fonódnia: a népvédelem és a nemzetvédelem.”²³

Szúrjuk közbe: azért történt ez így, mert a munkásságnak és a parasztságnak nem voltak meg a lehetőségei, jogi feltételei ahhoz, hogy politikailag szervezetté váljanak, s a parlamentben megfelelő politikai képviselést szerezhessenek. A népi és nemzeti egység hiánya következtében a némaságra kényszerített népnek egyszerre kellett elszemvednie a kettős kint, a nemzetit és a társadalmat, azaz az ország megcsonkítását és a múltat visszaállító ellenforradalmat.

Illyés a háborús vereség miatt beálló nemzeti veszteség kapcsán Babits 1919 januárjában írt vigasztavait idézi, amelyek szerint, ha el is vesznek tőlünk földet, tudnunk kell: „nem a föld a haza [...] Ami a földben szent: az az emberek emlékei. Ezeket pedig senki el nem veheti, mert ezek bennünk vannak! És ez a mi hazánk, ezek a közös emlékek, ez a szellemi levegő, amelyben élünk [...] Ez az, ami lelkünk földje és otthona – nyelvünk, gondolataink és emlékeink – ame-

20 Uo. 284–285.

21 Uo. 152.

22 Uo. 332.

23 Uo. 269.

lyen kívül nincsen számunkra hely.”²⁴ Babits és Illyés tehát egy magasrendű nemzeti tudat kialakításában látta a megmaradás biztosítékát. A legélesebb politikai kettéhasadás ellenére is annak az európaiságra és magyarságra épülő szellemi egységnek kellene érvényesülnie, amit „Ady és Babits s velük a *Nyugat* és a *Huszádik Század* »legkiműveltebb fői« oly szilárdan egyesítettek magukban.”²⁵

S a fentiekhez Adyt idézve keserűen teszi hozzá: „még a Templomot se építettük föl”. „Vagyis a lélek szerinti egységet. Ezt minden nép számára a szellemi élet végzi. A magyar szellemi élet – a tudatalakító – Ady halála után, a nép legsúlyosabb megpróbáltatásai idején nem felelt meg hivatásának.”²⁶ S e súlyosan elmarasztaló megállapítások után is azt kell látnunk, hogy ennek az átfogó, nemzetmentő magyar lelki, szellemi egységnek a megteremtése mind a mai napig nem akar sikerülni, mert ezt sem lehet erőszakkal, gyűlölködve, a nekem nem tetsző vélemények és irányzatok kizárásával létrehozni. Ezért sorskérdés, hogy az első világháború utáni magyar történelemtől nemzeti közmegegyezés alakuljon ki. Enélkül ugyanis marad a magyarságot megosztó és megbénító gyűlölködés, amely csak újabb buktatókhoz vezetethet.

Végül Illyés könyvének alap gondolatát a Károlyiról és Horthyról alkotott kép teszi egyértelművé. Eszerint Károlyi a „megtettesült racionalizmus volt, a két lábon járó józanság. Vasakarataról s a konok dacról, mellyel akár percnyi céljához ragaszkodott, testközelből is folyton tanúságot nyújtott. Szikrázó elméjű volt [...] ontotta a szellemességet, a megfigyelés telitalálatait, az ártatlan humor és a hegyes gúny nyilait.” Illyésnek ezt a jellemzését alátámasztja Károlyi Mihály: *Ravelszki* című drá-

24 Uo. 274.

25 Uo. 531.

26 Uo. 532.

mája, amelyben szellemes, poénokban gazdag párbeszéddek s történetfilozófiai mélységű kijelentések találhatók. Például: „A forradalom a még abszolútabb hatalom előszobája, ajtaja a trónteremre nyílik, de a trónon nem a forradalmárok fognak ülni.”

Folytatva Illyés jellemzését: Károlyi a „szívbeli pacifisták biztonságával volt könyörtelen harcoss. Épp csak tán túlságosan jóhiszemű volt. [...] Politikustársait – jól nevelt arisztokrataként – egyenrangúan kezelte. [...] testközelből árasztja a rendkívüli egyéniség jeleit, a közélet arénájában mindig személyét rejtve, az udvariasság páncélzatában jelenik meg. [...] A politikus Károlyinak mindazonáltal volt egy alapvető fogyatéka. Nyilván mágnásneveltetéséből eredt. Jó emberismerő volt, s ezt a magaranguák közt lovagi finnyással gyakorolta: nyomban fölvette a neki dobott kesztyűt; rögtön elfordult, egy életre elzárkózott attól, akin szippantásnyi neki nem tetszőt érzett. De – ebben hibásan értelmezve a demokráciát – lefelé a kiáltó emberi családságra sincs szava, és a félrevezetőire, a néha nagyon közönséges »átejtőire« úgy néz, mint hazudozó lovászára, burnóttolvaj lakájára...”²⁷

Illyés külön is megemlíti Kunfi Zsigmondot, akit Károlyi elvitt amerikai útjára, barátjának tekintette, s a Károlyi által miniszterelnökké kinevezni akart Kunfi látszólag elfogadta az ajánlatot, csupán a kinevezés későbbre halasztását kérte, így csapva be Károlyit, elhallgatva a kommunistákkal együtt tervezett hatalomátvétel előkészületeit. Ennek ellenére Károlyi az emigrációban sem mondott semmi rosszat Kunfiról.

Az ellenforradalmi korszak névadójáról ez olvasható: „Horthy elegáns volt, jó természetű, arcan a férfierély mintázható vonásaival. Olaszul, angolul, franciául (és magyarul) katonás, illetve tengerészi folyékonyssággal beszélt, németül

27 Uo. 282–284. és 286. o.

Rohonczi István: Miska huszár (Pákozd, 2017)

anyanyelvi otthonossággal. Mindenkit megnyert egy bizonyos rangfokozaton túl, a korabeli külföldi beszámolók szerint. A világban forgó gentleman emelkedettségével kívánt nem szót ejteni sem a dunántúli magyar, sem a tiszántúli román, sem a Sajón túli törvénytelenségekről. Jobb oldalán szép, ősz hajú, nagyszony megjelenésű feleség mosolya hitelesítette tapintatát. Dicsérték úri kézfogását: kitüntetésként tudta nyújtani, nála hatalmasabbaknak is. De sima is volt. Karrierjét azzal alapozta meg, amivel belebukott: tudott meghunyaszkodni.” A Horthy-rendszer „egy rövid honvédő háború kudarca után [...] vette birtokba Magyarországot. Voltaképpen harci ellenfor-

radalom nélkül [...] nyitotta meg [...] az ellenforradalmi korszaknak nevezett évtizedeket.”²⁸

A bukással kapcsolatos meghunyaszkodás arra utal, hogy Horthy 1944. október 16-án hajlandó volt az általa is megvetett Szálasit miniszterelnökké kinevezni. Ezzel egyidejűleg lemondott, sőt, semmisnek nyilvánította előző napi kiáltványát is, s a honvédséget a harc folytatására buzdította.

Illyés újra és újra visszatér ahhoz a gondolathoz, hogy nekünk nem aközött kell választanunk: magyarok legyünk, vagy európaiak? Erre megadta a választ már Ady és Babits, s az ő szellemüket tükröző Nyugat, valamint a Já-szi-féle Huszadik Század. Az ő számukra magyarság és európaiság egyet jelentett, s ezt az utat kell követnünk. Jászi Oszkár 1919-ben írt szavaival: „Ha lesz még magyar jövő, az csak az Ady lelkéből indulhat ki, mint a legmagyarabb és legnemzetközibb lélekből.”²⁹

A könyv utolsó fejezete 1921-ben játszódik, amikor a szerző részt vett egy Vácott tervezett fogolyszóktetési kísérletben, mellékesen az érettségi vizsgájára készült, amit sikerrel is tett. A folytatást már a következő kötet tárgyalja: ősztől beiratkozott a budapesti bölcsészkarra. Decemberben emigrált, s 1922 áprilisában érkezett Párizsba, ahonnan 1926-ban tért haza.

Illyés Gyula íróként úgy mondott véleményt forradalomról, kommunőről, ellenforradalomról, hogy történészhez méltó kutatással tárta fel és tisztázta a máig vitatott korszak több fontos kérdését, mindenekelőtt a köztársaság megdöntésének és Károlyi félreállításának történetét. Ezzel példát adott az írók számára, hogy a nemzet múltjának fontos, vitatott kérdéseiben foglaljanak állást, de nem a régi rögeszmék újrafogalmazásával, hanem a tények fáradságos és bátor feltárásával.

28 Uo. 259 és 261.

29 Jászi Oszkár: *Magyar kálvária – magyar föltámadás*. Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Bp. 1989. 42.